

PROFESOR JERZY BARTMIŃSKI (1939–2022)
— TWÓRCA LUBELSKIEJ ETNOLINGWISTYKI KOGNITYWNEJ
IN MEMORIAM

7 lutego 2022 r. zmarł Profesor Jerzy Bartmiński — wieloletni członek Komitetu Redakcyjnego kwartalnika „Kultura i Społeczeństwo”, naukowiec światowego formatu, wybitny specjalista w zakresie etnolingwistyki i tekstologii, nauczyciel akademicki, naukowy i społeczny inspirator, a według wielu osób znających go osobiście — dobry i serdeczny człowiek.

Profesor urodził się 19 września 1939 r. w Przemyślu, jak sam mówił „na Kruhelu” (obecnie ta dawniejsza wieś jest częścią miasta), w rodzinie o tradycjach chłopskich i urzędniczo-ziemiańskich. W Przemyślu ukończył szkołę średnią. Będąc w klasie maturalnej marzył o studiowaniu kinematografii i zostaniu operatorem filmowym. Studia wyższe podjął ostatecznie na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, gdzie wybrał filologię polską. Po jej ukończeniu znalazł zatrudnienie w Instytucie Filologii Polskiej swojej *alma mater*. Z tym środowiskiem związał całe życie zawodowe — od 1961 do 2015 roku. Formalnie zatrudniony był przez 54 lata, naukowo jednak pracował intensywnie także po przejściu na emeryturę, do ostatnich tygodni życia, zwłaszcza przy opracowywaniu wielotomowego *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, na który kolejny grant ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki otrzymał miesiąc przed śmiercią.

Jego zainteresowania naukowe dotyczyły językoznawstwa polskiego oraz polskiej kultury tradycyjnej w jej wymiarze duchowym i społecznym. Swoimi pracami wskazywał na potrzebę i nowe możliwości badania gwar

ludowych i folkloru. Kulturę ludową dobrze znał — także z racji swojego pochodzenia — czuł, rozumiał i kochał. Potrafił także zachęcić do badań nad nią innych pracowników i studentów. Doceniał tkwiące w niej wartości i potrafił odczytać zawartą w niej głęboką symbolikę. Samodzielnie i wraz ze współpracownikami zarchiwizował i opracował materiał z niezliczonej ilości badań terenowych przeprowadzonych na obszarach wiejskich. Potrafił rozmawiać z ludźmi.

W 1971 roku obronił — przygotowany pod kierunkiem prof. Leona Kaczmarka — doktorat, który po dwóch latach ukazał się drukiem¹. Recenzująca go na łamach „Pamiętnika Literackiego” Jadwiga Jagiełło stwierdziła, że „jest to w polskiej folklorystyce pierwsza próba opisu pewnych systemowych elementów języka folkloru”, która „śmiały i prowokującymi twierdzeniami otwiera nowe możliwości badania języka folkloru”². W roku 1978 Bartmiński uzyskał habilitację na podstawie rozprawy poświęconej derywacji stylistycznej³, w 1990 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego i w 1993 profesora zwyczajnego.

W ciągu życia zawodowego na macierzystej uczelni pełnił funkcję rektora do spraw studenckich (1990–1993), a przez kilkanaście lat kierownika Zakładu Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego (1992–2009), w tym utworzonego w jego ramach Archiwum Etnolingwistycznego.

Dorobek piśmienniczy Jerzego Bartmińskiego jest imponujący — liczy niemal 700 publikacji⁴ i obejmuje prace z zakresu etnolingwistyki i tekstologii współczesnego języka polskiego. Profesor badał odmiany i style polszczyzny, zajmował się semantyką językoznawczą, słownictwem aksjologicznym, wspomnianym wcześniej językiem polskiego folkloru, składnią, kategoriami językowymi, ponadto teoretycznymi podstawami etnolingwistyki.

Był inicjatorem i wieloletnim redaktorem naczelnym czasopisma „Etnolingwistyka”, którego pierwszy numer ukazał się w 1988 roku. Rocznik ten, z podtytułem „Problemy Języka i Kultury” stał się organem Komisji Etnolingwistycznej Komitetu Językoznawstwa PAN i Komisji Etnolingwi-

¹ Jerzy Bartmiński, *O języku folkloru*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.

² Jadwiga Jagiełło, recenzja wymienionej wyżej pracy, „Pamiętnik Literacki” 1976, t. 67, nr 2, s. 329.

³ Jerzy Bartmiński, *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego*, Lublin 1977.

⁴ Zob. *Bibliografia adnotowana dorobku naukowego profesora Jerzego Bartmińskiego (do roku 2020)*, redakcja: Monika Łaszkiewicz, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Marta Nowosad-Bakalarczyk, Lublin 2020 (<https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/0111/221942-bibliografia-jerzy-bartmiński-mnb-snb-16-09-2020-kopia.pdf> [dostęp: 10.05.2022]).

stycznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Obecnie periodyk skupia międzynarodowe środowisko badaczy języka w kontekście kultury.

Profesor za swoją najdobitniejszą pracę o założeniach etnolingwistyki uważał artykuł, opublikowany w lubelskim kwartalniku „Akcent”, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?* Wskazał w nim, że etnolingwistykę należy rozumieć jako gałąź językoznawstwa i naukę na pograniczu folklorystki i etnografii, wykraczającą poza opis systemu językowego, wyraźnie natomiast uwzględniającą związki języka z kulturą i dążącą do opisanego tego, jaka interpretacja świata jest zawarta w języku. We wspomnianej pracy czytamy Jego słowa:

Ambicją etnolingwistyki jest opisać język nie tylko jako narzędzie komunikacji społecznej, ale także jako składnik kultury. Składnik niezwykły, bo nie tylko skupiający w sobie cechy istotne kultury jako całości, nie tylko zawierający inwentarz jej zasobów, ale też ujawniający przyjęte w tej kulturze sposoby konceptualizacji i kategoryzacji rzeczy, systemy stosowanych wartościowań, punktów widzenia, utrwalonych społecznie postaw wobec świata. W efekcie składnik, który gwarantuje jedność całej kultury w stopniu wyższym niż jakikolwiek inny.

[...] etnolingwistyka wyraźnie na planie pierwszym stawia język. Wierzenia, obyczaje, kultura — wszystko to daje się odczytać z języka lub poznać poprzez język. Równocześnie etnolingwistyka badając język w jego utrwalonej społecznie strukturze i w jego konkretnych użyciach komunikatywnych (aktach mowy) stara się wydobyć z niego to wszystko, co jest mu właściwe ze względu na to, że jest on składnikiem kultury, jej aspektem, jej żywiołem i „powietrzem”. Etnolingwistyka stara się o to, by wychodząc od języka docierać do człowieka, do jego sposobu pojmowania świata⁵.

Jerzy Bartmiński był pomysłodawcą zakrojonego na szeroką skalę i długie lata etnolingwistycznego *Słownika stereotypów i symboli ludowych*⁶. Jego założeniem było zrekonstruowanie na podstawie tekstów językowych oraz dokumentacji etnograficznej obrazu świata i człowieka w ludowej kulturze polskiej — historycznej i współczesnej — znanej z zapisów i badanej terenowo. Lud rozumie się w nim bardzo szeroko, jako „etnos” — wspólnotę ludzi ze względu na pochodzenie, historię oraz przynależność terytorialną.

W *Słowniku* zastosowano innowacyjną formę definicji kognitywnej, będącej narzędziem opisu językowego obrazu świata. Definicja kognitywna przeciwstawia się tradycyjnej — niewystarczającej — definicji leksyko-gramatycznej, która ma charakter scjentyficzny i taksonomiczny. Charakter

⁵ Jerzy Bartmiński, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent” 1986, nr 4 (26), s. 16–17.

⁶ *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL), koncepcja całości i red. Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 1996–2020 (kolejne tomy w trakcie opracowywania). Pierwotnie, w zeszycie próbnym jako *Słownik ludowych stereotypów językowych* (SLSJ), Wrocław 1980.

scjentyistyczny definicji wyraża się operowaniem w objaśnieniach elementami wiedzy naukowej, a nie potocznej i umniejszaniem waloru objaśniającego. Z kolei głównymi rysami definicji taksonomicznej jest posługiwanie się regułami klasyfikacji logicznej po to, by jednoznacznie wyodrębnić opisywany denotat z klasy nadrzędnej, ograniczanie składników znaczeniowych do koniecznych i wystarczających.

Założenia definicji kognitywnej Jerzy Bartmiński przedstawił we wprowadzeniu do zeszytu próbnego *Słownika*, który ukazał się we Wrocławiu w 1980 roku, a rozwinął osiem lat później w artykule jej poświęconym. Według Jego myśli definicja kognitywna za swój cel główny przyjmuje:

„[...] zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania”⁷.

Hasła w *Słowniku* są podzielone na część eksplikacyjną i dokumentacyjną. Część wyjaśniająca została uporządkowana według przyjętych podkategorii semantycznych, czyli faset, część dokumentacyjna zaś według gatunków tekstów. Od 1996 roku publikowane są poszczególne tomy, które obejmują hasła zgrupowane w bloki tematyczne zgodnie z biblijnym porządkiem „stwarzania świata”, a także inne zagadnienia: 1) *Kosmos*, 2) *Rośliny*, 3) *Zwierzęta*, 4) *Człowiek*, 5) *Spółczesność*, 6) *Religia i demonologia*, 7) *Czas, przestrzeń, miary, kolory*. Dzieło nie zostało jeszcze ukończone. Warto zaznaczyć, że ta obszerna publikacja jest znana i ceniona także w sławistycznym środowisku zagranicznym; wielokrotnie była nagradzana.

Wielotomowym dziełem, które ukazało się z inicjatywy i pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, dokumentującym tak bliską Mu kulturę ludową, jest ponadto obszerne *Lubelskie*⁸. Seria ta — przez wzgląd na objętość i charakter zwana lubelskim „Nowym Kolbergiem” — obejmuje sześć części z gatunkowym układem materiału i całościowym prezentowaniem tekstu obok melodii: 1) *Pieśni i obrzędy doroczne*, 2) *Pieśni i obrzędy rodzinne*, 3) *Pieśni i teksty sytuacyjne*, 4) *Pieśni powszechne*, 5) *Pieśni stanowe i zawodowe*, 6) *Muzyka instrumentalna*. Publikacja gromadzi w sumie (z wariantami) 7820 zapisów tekstów folkloru, co stanowi łącznie 3560 stron formatu A4.

⁷ Jerzy Bartmiński, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, w: Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 42 [pierwodruk: *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1988].

⁸ *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, redaktor serii Ludwik Bielawski, t. 4, *Lubelskie*, Jerzy Bartmiński (red.), Lublin 2011.

Przygotowanie tak obszernych wydawnictw jak *Słownik stereotypów i symboli ludowych* czy *Lubelskie* nie byłoby możliwe, gdyby nie cechujące Profesora wyjątkowa umiejętność budowania zespołu naukowego i organizowania jego prac oraz przeświadczenie o wyjątkowej wartości i głębi kultury ludowej.

Równoległe z pracą naukową Jerzy Bartmiński prowadził działalność społeczną, której był szczerze oddany. Od 1980 roku należał do organizacji zakładowej NSZZ „Solidarność”, której wybrano Go przewodniczącym. W grudniu 1981 roku, po wprowadzeniu stanu wojennego, został internowany. Po 1990 roku angażował się w rozwój Wydziału Humanistycznego macierzystej uczelni, będąc inicjatorem utworzenia nowych kierunków studiów — filologii ukraińskiej i filologii białoruskiej. Został ponadto członkiem-założycielem Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, powołanego w Lublinie w 2002 roku.

W sposób szczególny przyczynił się do rozwoju Akademickiego Centrum Kultury UMCS „Chatka Żaka”, gdy podczas sprawowania funkcji prorektora do spraw studenckich, około 1991 roku poznał zespół muzyczny „Orkiestra św. Mikołaja” i zaangażował tę grupę młodych ludzi — inspirujących się muzycznym folklorem polskim i wschodniosłowiańskim — do działalności animacyjnej w środowisku studenckim. Z zachęty Jerzego Bartmińskiego, ale też dzięki Jego zaradności organizacyjnej, wspomniany zespół folkowy zaoferował wartościowe, realizowane wkrótce w Lublinie na skalę ogólnopolską, inicjatywy kulturalne wykorzystujące potencjał tradycji ludowej — organizowany od 1991 roku drugi w Polsce festiwal muzyki inspirowanej folklorem „Mikołajki Folkowe” czy wydawane od 1996 roku pierwsze w kraju czasopismo poświęcone ruchowi folkowemu „Gadki z Chatki” (dziś „Pismo Folkowe”). Jerzy Bartmiński zawsze był wielkim entuzjastą dobrych działań artystycznych bazujących na folklorze. Był głosem doradczym, przychodził na koncerty folkowe, zachęcał, zwłaszcza ludzi młodych, do aktywności kulturalnej w środowisku akademickim. Znajdował dla nich czas.

Jako przemysłanin z urodzenia Profesor zawsze pamiętał o swoich stronach rodzinnych. Wspierał rozwój ich potencjału edukacyjnego — od 2000 roku zaangażował się w powołanie Instytutu Polonistyki w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Przemyśle i został jego pierwszym dyrektorem. Przez tamtejszą społeczność akademicką nazywany jest „ojcem przemyskiej polonistyki”⁹.

⁹ <https://pwsz.pl/pl/zmarl-profesor-jerzy-bartminski/> [dostęp: 15.05.2022].

W uznaniu dokonań naukowych Jerzy Bartmiński został przyjęty do Polskiej Akademii Umiejętności, Polskiej Akademii Nauk oraz Rady Języka Polskiego. Zasiadał w jury Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym. Otrzymał ponadto wiele odznaczeń: Krzyż Oficerski i Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty Krzyż Zasługi, Srebrny Medal „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”, Nagrodę „Zasłużony dla Polszczyzny”, Nagrodę Polcul Foundation, Nagrodę im. Oskara Kolberga¹⁰.

Profesor Jerzy Bartmiński był mistrzem uniwersyteckim, człowiekiem o ogromnej wiedzy, charyzmatycznym naukowcem, organizatorem wielu projektów badawczych, dla wielu — przewodnikiem na drodze naukowej, inspirującym i pokazującym możliwości badań, motywującym do działania. Lubił ludzi. Z daleka uśmiechał się widząc kogoś znajomego, był zawsze otwarty na rozmowę czy choćby ciepłe pozdrowienie. Czulo się, że jest osobą wyjątkową i serdeczną.

Był także wymagającym Profesorem i współpracownikiem. Wymagał przede wszystkim od siebie, ale też od innych — doskonale przygotowanych zajęć dydaktycznych, dopracowanych prac dyplomowych, artykułów i wystąpień konferencyjnych. Nie uznawał półśrodków. Stawiał na pracowitość, pasję, rzetelność i umiejętność działania badawczego w zespole. Zachęcał do regularnej pracy naukowej — codziennej, dla gimnastyki umysłu, co podkreślał w rozmowach prywatnych. Bardzo cieszył się z sukcesów i osiągnięć swoich współpracowników, doktorantów i studentów. Wielokrotnie przy różnych okazjach je przypominał, chwalił się nimi.

Cechowała Go aktywna postawa religijna. Był wierzący, czego nigdy nie ukrywał, ale także nigdy się z tym specjalnie nie obnosił. Potrafił zachować krytyczny ogląd tam, gdzie było to według Niego konieczne. Piętnował przejawy antysemityzmu w środowisku kościelnym. Postulował potrzebę chrześcijańskiego otwarcia się społeczeństwa na uchodźców.

Po wiadomości o śmierci Jerzego Bartmińskiego na stronach internetowych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej została udostępniona wirtualna księga kondolencyjna. Zostawiło w niej wpisy wiele osób wspominających Profesora i dających świadectwo tego, jaki miał On wpływ na ich życie naukowe. W jednym z wpisów jest żegnany takimi słowami: „Śmierć śp. Profesora Bartmińskiego to cios dla polskiej nauki i kultury. Był chary-

¹⁰ Sylwetka Jerzego Bartmińskiego wraz z jego wspomnieniami i nagraniami wideo, opracowana przez Agnieszkę Górę-Stępień, zamieszczona jest na stronie internetowej Ośrodka „Brama Grodzka — Teatr NN” w Lublinie (<https://teatrn.pl/leksykon/artykuly/jerzy-bartmiński-1939-2022/> [dostęp: 12.06.2022]).

zmatycznym uczonym, jednym z filarów polskiego językoznawstwa antropologicznego, twórcą szkoły etnolingwistyki o zasięgu międzynarodowym, współtwórcą programu badań nad językowym obrazem świata, propagatorem wiedzy o strukturze tekstu, inicjatorem wielu działań badawczych, niezmordowanym organizatorem dyskusji i prac zespołowych. Wiele osób przeżywa głęboki żal po odejściu tego Wspaniałego Człowieka¹¹. Spoczywaj w pokoju, Panie Profesorze”.

Uroczystości pogrzebowe śp. Profesora Jerzego Bartmińskiego odbyły się 11 lutego 2022 roku w Lublinie w kościele pod wezwaniem św. Józefa i na cmentarzu przy ul. Unickiej, gdzie był żegnany przez rodzinę, przyjaciół, współpracowników, uczniów, znajomych oraz przedstawicieli władz Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

AGNIESZKA KOŚCIUK-JAROSZ

¹¹ Wpis prof. Teresy Dobrzyńskiej (<https://www.umcs.pl/pl/ksiega-kondolencyjna-prof-dr-hab-jerzego-bartmińskiego,23590.htm> [dostęp: 20.06.2022]).